

Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ* Risâlesi

Osman Demirci | 0000-0002-0620-6670 | osmandemirci@trabzon.edu.tr
Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Allah-âlem ilişkisinin keyfiyetini anlamak ve Allah'ı isimleri ve sıfatları aracılığıyla tanımak amacıyla esmâ-i hüsnâ konusu etrafında tarihi süreçte bir literatür vücuda gelmiştir. İslam filozoflarının teşbihe düşme endişesiyle Allah'a isim ve sıfat nispet etmeyi uygun görmeyen tavırları bir yana bırakılırsa esmâ-i hüsnâ meselesi İslam düşünce gelenekleri içerisinde gerek kelâmcılar gerekse mutasavvıflar tarafından Allah-âlem ilişkisini, marifetullahı ve insanın nasıl bir ahlakî yapı üzerinde olması gerektiğini temellendirecekleri bir zemin telakki edilir. Esmâ-i hüsnâ meselesinin dinin temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'te yoğun bir şekilde yer almış olması bu meseleyi incelemenin önemini arttırmıştır. Kâinatı ilâhî isimlerin tecelligâhı olarak tasavvur eden mutasavvıflar ile bu isim ve sıfatları Allah hakkındaki bilgimizin yegâne kaynağı gören kelâmcıların teorilerinin yanında esmâ-i hüsnâ aynı zamanda sanatın da konusu haline gelmiş ve bu alanda da bir esmâ-i hüsnâ literatürü oluşmuştur. Biz bu çalışmamızda Mahmud et-Trabzonî'nin esmâ-i hüsnâ konusunu ele alış biçimini, konuya dair yorumlarını, kullandığı kaynakları ve nihayetinde konuyla ilgili literatüre yaptığı katkıyı ele almaya çalışacağız. Öncelikle konuyu alfabetik bir tasnif yöntemiyle ele alan müellif, bazı isimler konusunda sadece kelime anlamıyla yetinirken bir kısım isimler üzerinde genişçe durmakta, varsa kelâmî tartışmalara kısaca atıflar yapmakta, tercihlerini belirtmekle yetinmektedir. Müellif kelâmî tartışmalara ise neredeyse hiç girmemektedir. Esmâ-i hüsnâ listesindeki esmanın sayısını belirleyişi, değişik rivayetler arasındaki seçimleri ve çok tercih edilmeyen bir tasnif yöntemini kullanmasıyla dikkat çeken müellif, konuya daha çok bir hadisçi hassasiyetiyle yaklaşarak rivayetler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Müellifin diğer risâlelerinde olduğu gibi bu eserinde de Kur'ân ve hadisler başta olmak üzere Ali el-Kârî ve Münâvî'nin görüşleri temel referans kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Esmâ-i hüsnâ, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, Muhammad et-Trabzonî, Sıfat.

Atıf Bilgisi

Demirci, Osman. "Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ risalesi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 133-153.

<https://doi.org/10.33718/tid.1533431>

Geliş Tarihi	: 14.08.2024
Kabul Tarihi	: 25.10.2024
Yayın Tarihi	: 30.11.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Esmâ-i Hüsnâ Literatürüne Bir Katkı: Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) <i>el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ Risâlesi</i> " adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna

Osman Demirci | 0000-0002-0620-6670 | osmandemirci@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Theology, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

A literature has emerged throughout history around the subject of the asma-i husna in order to understand the nature of the relationship between Allah and the universe and to know Allah through His names and attributes. If we leave aside the attitudes of Islamic philosophers who do not find it appropriate to attribute names and attributes to Allah due to the fear of falling into imitation, the issue of the al asma al husna will be considered as a ground on which both theologians and the mystics will base the relationship between Allah and the universe, knowledge of Allah and the moral structure of man. The fact that there are many verses and hadiths on this subject in the Quran and the hadiths, which are the fundamental texts of religion, has increased the importance of addressing the subject. Sufis who conceived the universe as the manifestation of divine names, theologians who saw these names and attributes as the sole source of our knowledge about Allah, as well as the al asma al-husna, became the subject of art and a literature of al asma al-husna emerged in this field. In this study, we will try to examine Mahmud et-Trabzoni's approach to the subject of al asma al-husna, his interpretations, the references he used and finally his contribution to the literature on the subject. First of all, the author, who handled the subject with an alphabetical classification method, was content with only the literal meaning of some names, while he focused on some names in detail, made brief references to theological discussions if any, was content with stating his preferences and almost never entered into theological discussions. The author, who draws attention with the number of names in the list of al asma al-husna, his choices among different narrations and his use of a classification method that is not very preferred, approaches the subject with more of a hadith scholar's sensitivity and focuses on narrations. In this work of the author, as in his other treatises, the Quran and hadiths, as well as Alī al-Qārī and Munawī, are used as the main reference sources.

Keywords

Kalām, al Asma al-husna, al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna, Muhammad al-Trabzonī, Adjective.

Citation

Demirci, Osman. "A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna". *Trabzon İlahiyat Journal* 11/Special Issue (November 2024), 133-153.

<https://doi.org/10.33718/tid.1533431>

Date of Submission : 14.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "A Contribution to the Literature of Asma al Husna: Muhammad al-Trabzoni's treatise al-Maqsad al-asna fi sharh asma al-husna", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Zatına alem olarak kullanılan Allah lafzı dışındaki isim, sıfat ve fiiller Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eden mana ve kavramlar olup bunlar ayet ve hadislerde ism-i fail, ism-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe, isim ve sıfat tamlaması, mastar ve fiil gibi değişik kalıplarda zikredilmiştir.¹ O'nun hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynak konumunda olan bu isimlerin sayısının doksan dokuz olduğu bilgisi hadis kaynaklarından Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) hariç *Kütüb-i Sitte*'de, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve diğer hadis mecmualarında bulunan Ebû Hüreyre (ö. 58/678) rivayetinde dayanmaktadır. Fakat bu isimlerin listesi sadece İbn Mâce (ö. 273/887) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) **Sünen**'inde verilmektedir. Farklı isimlerin yer aldığı İbn-i Mâce'nin rivayetinde ise "Ahad" ismi ilave edilerek sayı 100'e çıkarılmıştır.² Bununla birlikte Tirmizî'nin *Sünen*'inde zikredilen doksan dokuz isim, isimlerin sayısı ve muhtevası konusunda kesin bilgi vermekten uzaktır. Öncelikle Kitap ve Sünnet'te olmasına rağmen bazı isimlerin Tirmizî'nin söz konusu rivayetinde olmayışı, Buhârî ve Müslim'in söz konusu listeye yer vermemeleri gibi sebeplerle birçok âlim tarafından Ebû Hüreyre hadisinin ikinci kısmındaki doksan dokuz ismin asıl metinde olamamasına rağmen râvi tarafından eklendiği şeklinde yorumlanmış,³ hadisin müdrec olma ihtimali gündeme gelmiştir. Böylece bu isimlerin hadise sonradan eklendiği şüphesi güçlenmekte dahası esmâ-i hüsnâ'nın Tirmizî rivayetinde zikredilen isimlerden ibaret olmadığı noktasında ulema arasında bir ittifak olmasına⁴ yol açmaktadır. Selef âlimleri, Ehl-i hadis, İmam Eş'ârî, (ö. 324/935-36) Mu'tezilenin Bağdat kolu ve İbn Hazm (ö. 456/1064) Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkîfî olduğu görüşünde olsalar da kelâmcıların çoğunluğu naslarda yer almasa bile tenzîhî bir mahiyet arz eden kelime ve terkiplerle Allah'ın nitelendirilmesinde bir sorun olmadığı kanaatinde idirler.⁵ Dolayısıyla "şey, kadîm, ezeli, vâcibü'l-vücûd, dâim, cisim, cevher" gibi naslarda bulunmayan kelimelerin Allah'a izafe edilip edilmemesi konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Esmâ-i hüsnâ bağlamında isim-müsemma, isim-sıfat münasebeti, isimlerin tevkîfliği, tasnifi, zâtî sıfatlar, Allah'ı esmâ-i hüsnâ ile zikretmenin fazileti, isimlerin insana dönük anlamları, bu isimlerle ahlaklanmanın önemi, doksan dokuz sayısının hikmeti gibi meseleler İslam düşünce geleneklerinde işlenmektedir. Bu isimleri şerh etmek amacıyla ele alınan eserlerde ise müellifin meşrebine göre yorum farklılıklarına rastlanmakta bu isimlere dair farklı anlamlar ve yorumlar ön plana çıkarılmaktadır. Mesela Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *et-Tahbîr fi't-tezkîr* isimli şerhinde ilmî kişiliğinin ve döneminin bir yansıması olarak tasavvufî ve ahlakî bir amaç gözetilirken vahdet-i vücud felsefesine pek girilmemekte, zühd dönemi tasavvuf anlayışı temel referans olarak kullanılmaktadır.⁶ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsnâ* isimli eserinde ise mesele Gaz-

1 İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 15.

2 Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/406-406-409.

3 Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/406-406-409.

4 Bk. Hayati Aydın, "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'an'daki Bağlam İlişkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (2012; 23 (3): 111-112.

5 Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/409-411.

6 Topaloğlu, Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr fi't-tezkîr* ile *el-Maksadü'l-esnâ* arasındaki mistik anlatım benzerliğine dayanarak Gazzâlî'nin Kuşeyrî'den etkilendiğini iddia etmektedir (Bekir Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/451-452).

zâli'nin dinî ilimlerdeki birleştirici ve sentezci tavrını gösterecek şekilde işlenmektedir. Bir plan üzerine kurgulanmış olan bu eserde daha dengeli bir yaklaşım tercih edilmekte, kelâmî ve tasavvufî yaklaşımlar zâhir-bâtın uyumu dikkate alınarak işlenmekte ve konu hakkında uzunca bir giriş içerisinde isim, müsemmâ ve tesmiye konuları gibi kelâm konularına değinilmektedir.⁷ Bu eser başta Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Levâmi'u'l-beyyinât* adlı esmâ-i hüsnâ şerhi olmak üzere kendisinden sonra bu konuda yazılan eserleri derinden etkilemeye devam etmiştir.⁸ Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-esnâ'sının* planına göre kaleme alınan er-Râzî'nin *Levâmiu'l-Beyyinât* isimli eserinde ise her ne kadar Gazzâlî ve Kuşeyrî'yi takiben tasavvufî ve ahlakî göndermeler yapılmakta ise de⁹ Râzî'nin kelâmcı karakterini yansıtabilecek şekilde daha çok kelâmî perspektifin ağırlığı görülmektedir. Osmanlı dönemi âlimlerinden Bahaüddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 940/1534) *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ'sında* Osmanlı sentezci âlim tipinin bir yansıması olarak vahdet-i vücûd felsefesi esas alınmakta, konu ağırlıklı olarak tasavvufî bir perspektifle işlenmektedir. Muhammed b. İbrahim (1890-1969) ise *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmaillahi'l-hüsna* eserinde¹⁰ âdeta yaşadığı coğrafyanın ve dönemin din anlayışını yansıtabilecek şekilde tevhidi esas alan selefi bir bakış açısıyla konuyu ele almaktadır. Tanıtıma çalıştığımız risâle ise bu gelenek içerisinde daha farklı bir yerde durmakta ve birçok açıdan bu eserlerden farklılık arz etmektedir. Müellifin bu literatürdeki en fazla yararlandığı kaynak, Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin (ö. 1031/1622)¹¹ *Şerhu esmâ'illâhi'l-hüsna mine'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseridir. Müellif, Münâvî kadar olmamakla birlikte bu literatürde yazılan eserlerden Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Esma ve's-sıfat* adlı eserine de atıfta bulunmaktadır.¹²

1. Müellifin İlmî Kişiliği

Kâdirî-meşrep bir sûfî kişiliğinden¹³ olsa gerek tasavvuf karşıtlığıyla temayüz eden Birgivi çizgisinin takipçileri Kadızâdeliler hareketinin görüşlerine karşı reddiyeler kaleme alan ve toplumsal meselelerde duyarlılık gösteren bir âlim profili çizen müellif, bu çizgiye alternatif olarak varlığını sürdüren felsefi kelâm ekolünün Osmanlı toplumundaki hâkim çizgisi konumundaki Fahreddin er-Râzî ekolüne de mensup değildir. Onun Kadızâdelilerin söylem-

7 Gazzâlî, *Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'âni) esmâ'illâhi'l-hüsna*, thk. Fazlı Şimade (Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1982), 11-61.

8 Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", 27/451.

9 Aruçi bu konuda Râzî'nin takip ettiği bu isimler kadar başarılı olmadığı görüşündedir (Muhammed Aruçi, "Levâmiu'l-Beyyinât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/144-145).

10 Muhammed b. İbrahim, *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmaillahi'l-hüsna fi davi'l-Kur'an ve's-sünneh*, (*El-Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suudîyyetü: El-Kasîm-Berîdetü Dâri Esdai'l-müctemi'*, 2012), 5-52.

11 Başta hadis olmak üzere fikh ve kelâm konularında da birçok eseri ve şerhi olan Münâvî'nin *Feyzü'l-kadir şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseri Süyûtî'ye ait olan bu eserin şerhleri arasında en rağbet edilenidir (M. Yaşar Kandemir, "Muhammed Abdürraûf Münâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/571-573). Müellif bu eserden de yararlanmış olması muhtemeldir.

12 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsna*, (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 2b, 4a, 5a.

13 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 167; Şenol Saylan, Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri, (Osmanlı Dönemi)* ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 423; Trabzonî'nin tasavvufu ilgisi Kâdirî şeyhliği boyutundadır (Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304).

lerine karşı bir reddiye dili geliştirmesi ve bu doğrultuda bir kısım risaleler kaleme alması ise bize göre sadece daha müsamahakâr bir din anlayışını benimsemesiyle izah edilebilir. Müellif, tasavvufun yön verdiği halkın din anlayışına ve sûfilerin pratiklerine karşı çıkan din tasavvurunun temsilcileri durumundaki Kadızâdelileri, din söylemi onlarla paralel olan Vehhâbîliği ve bu hareketin kurucusu olan Muhammed b. Abdülvehhab'ı (ö. 1206/1792) hakarete varan ağır bir dille eleştirmekten kendini alamamıştır.¹⁴ Onun bu yoğun eleştirileri Kadızâdelilerin en azından siyâsî olarak tesirinin kalmadığı, toplum üzerinde etkisinin zayıfladığı bir döneme rastlamaktadır. Diğer yandan Osmanlı sentez ulema tipini oluşturan unsurlardan birisi de tasavvuf olduğu için Osmanlı ilmî muhitinde tasavvuf-meşrep olmak ulemanın genel özelliği gibidir. Dahası Kadızâdeli hareketine yön veren Birgivî Mehmet Efendi (ö. 981/1573) dahi tasavvufla irtibatlı olmakla birlikte Buhara Hanefiliğinin hassasiyetlerini taşımakta ve bu doğrultuda sûfilerin temel ritüellerini bid'at olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde Kadızâdeli hareketinin öncülerinden Ahmet Rûmî Akhisârî (ö. 1040-/1601-2) ve Kadızâde Mehmet Efendi'nin (ö. 1045/1635) de tasavvufla bağlantıları bulunmaktadır.¹⁵ Medenî'nin Osmanlı kelâm düşüncesini şekillendiren ve medrese müfredatının üst seviyesinde okutulan felsefî-kelâm türünün yüksek eserlerine atıfta bulunmaması ve bu eserler üzerine herhangi bir çalışma yapmamış olması onun eğitimi aldığı Hicaz, Şam bölgesinin etkisine bağlanabilir. Neticede önemli referans kaynaklarından olan Birgivî dahi bu felsefî kelâm eserlerine atıfta bulunmaktadır. Müellifin tasavvufî-kelâmî kimliğinin ağırlığının hissedilmediği bu risâlede baskın karakter Mâtürîdî-Hanefiliktir diyebiliriz. Buna ilaveten Ehl-i hadisten sayılmayan¹⁶ müellifin hadisçiliği ön plana çıkmakta, meseleleri daha çok zâhirî boyutuyla ve oldukça sade bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Medenî'nin İslâmî ilimler içerisinde en fazla hadis ilmiyle iştigal ettiği, eğitiminin sıklet merkezini hadis ilminin oluşturması¹⁷ ve tefsirle alakalı eserlerinde de hadisçiliğinin ön plana çıkması¹⁸ bu risâlede de görülmektedir. Tahsilini Mekke, Şam, Mısır ve Medine'de yapmış ve Hicaz bölgesinde hadis eğitimi almış Medenî'nin hadis ilmine dair birçok icazeti bulunmaktadır.¹⁹ Demirci'nin müellifin Şam, Hicaz bölgesindeki ilmî çevrelerin ve hocalarının ilgi alanlarının onun eserlerinin türünü ve içeriğini şekillendirdiğine dair görüşü²⁰ bu risâle açısından da isabetlidir. Müellifin mümin olarak bir an dahi Hz. Peygamber'i gören ve bu hal üzere ölen herkesi sahabî olarak tanımlayan²¹ kapsamlı tanımı hadisçilerin sahabe tanımıdır.²²

14 Bk. Eyüp Öztürk, "Mehmet Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/414-417.

15 Bk. Ali Durmuş, Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 75-181.

16 Selim Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 452.

17 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 445-447.

18 Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427.

19 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 447-451.

20 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 450.

21 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 1b

22 Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/492.

Medenî, İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1632) *Cevheretü't-tevhid*'ini istinsah etmiş ve kenarına hâşiye kabilinden notlar düşmüştür.²³ *Risâletü't-târîki'l-ihstâb ve'n-nasihâ* isimli tek sayfalık bu notlar *Cevheretü't-tevhid* adlı eserdeki bazı beyitlerin şerhi olarak kaleme alınmıştır.²⁴ Bunun yanında Üşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *Emâlî'si* ve şerhleri ile Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediye'sinin* bu risâlenin kaynakları arasında²⁵ olması onun felsefî kelâm çizgisine mesafeli olduğunu göstermekte, ele aldığımız bu risâlesindeki kelâmî dil de bunu teyit etmektedir. Bununla birlikte tasavvufî kimliğinden dolayı gerek fıkıh ve gerekse kelâm ile ilgili eserlerinin bazısında Kadızâdelilere reddiye amacı gütmekte,²⁶ bu noktada müsamahakâr Hanefîliği temsil etmektedir.

Müellif, kelâma dair risâlelerinde felsefî kelâm dilini kullanmadığı gibi kelâmcıların genel olarak kesin bilgi vermediği gerekçesiyle zannî bilgi olarak tanımladıkları ahad rivayetlere dayanmakta da bir beis görmez.²⁷ Müellif her ne kadar zayıf hadisler konusunda hassas olsa da ahad ama sahih olan hadislere dayanmakta ve bir hadisçi gibi hareket etmektedir. Suluoğlu'na göre ise gerek kaynakları ve gerekse kullandığı bilgi anlayışı bir kelâmcı tipiyle uyuşmamaktadır.²⁸ Velinin kerâmetinin ölümünden sonra da devam etmesini mümkün gören²⁹ müellif, buna ahiret hayatını ölümle değil dirilmeyle başlatan İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) görüşüne dayanarak ulaşmaktadır.³⁰ Müellifin farklı geleneklere ve disiplinlere ait kaynakları rahatça kullanması onun çok yönlü kişiliğine, bütün gelenekler açısından esnek bir bağlılık sergilemesine ve bir sentez arama çabalarına hamledilebilir.

Müellif, veliyle sıradan insan arasına ontolojik bir mesafe koymakta, velinin beşerî yönünü muğlaklaştıran tasavvufun insan-ı kâmil anlayışına taraftar olmaktadır. Burada artık kelâmî çizginin dışında tasavvufun insan felsefesinin derin yansımalarını görmekteyiz. Buna göre ruhânî yönü cismanî yönüne galip olan veli, tek bir surette sınırlı da değildir. Veli bedensel formun bütün sınırlayıcı kuşatmasından sıyrılmış, âlem-i şehadetten âlem-i melekûta yani misâl âlemine yükselmiştir. Bu âleme yükselmesinin bir sonucu olarak veli, bazı gaybî haberlere de muttali olabilir.³¹

Diğer taraftan felsefî kelâmın ve tasavvufî irfanın toplumun bütün katmanlarına yerleşmemesi Kadızâdeliler hareketine güç vermekte ve onlara bir meşruiyet ortamı yaratmakta

23 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 434.

24 Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/305.

25 Enes Büyük, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 441; Hilmi Karaağaç, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), I, 462.

26 Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri", 465.

27 Muhammed Hanefi Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâm ile İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 480.

28 Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâm ile İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, 494-497.

29 İbrahim Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvuf ile İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 510-511.

30 Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvuf ile İlgili Eserleri", 511.

31 Erol, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvuf ile İlgili Eserleri", 511-512.

dolayısıyla da yüksek ulema sınıfının toplum üzerindeki etkisini sınırlandırmaktadır. Bu noktada her ne kadar tasavvufî bir duruşa sahip olsa da Trabzonî'nin dili, eleştirdiği Kadızâdelilerin diline benzemekte, hadislere bu kadar vurgu yapmasının altında da tamamen böyle bir anlayışın yattığı anlaşılmaktadır.

2. Şekil ve Muhteva Yönünden Risâlenin Mahiyeti

Müellif, risâlenin başında eserin harf sırasını esas alarak esmâ-i hüsnâyı şerh ettiğini bu şerhte kitap ve sünneti temel referans olarak aldığını ve bu isimlerin tevkîfî olduğunu belirtmiştir. Müellif yöntem olarak kırmızı mürekkeple önce bir özet yapmakta ve daha sonra siyah mürekkeple kendi özet cümlesinde geçen ifadelerin ve isimlerin şerhini yapmaktadır. Şerhte oldukça kelime tasarrufuna gidilmiş ve söz uzatılmamıştır. Esmâ-i hüsnâyı dair bazı eserlerde gördüğümüz gibi derin ve uzun tasavvufî ve kelâmî açıklamalara gidilmemiş, esmânın insana dönük anlamı üzerinden hareketle bir ahlakî söylem geliştirilmemiştir. Rasyonel, kısa, kelâmcı ve hadisçi bir duruşun hâkim olduğu risâlede daha orta bir yol takip edilmiş ve bilginin kesinliği konusunda nispeten titiz davranılmış, müellif zayıf rivayetlere itibar etmediği gibi bu rivayetlerin tahlilini yapmaya da ayrıca bir önem atfetmiştir. Rivayetlerin sıhhati konusundaki titizliği onun bütün çalışmalarında görülen temel karakteristik özelliklerinden birisi olarak kabul edilse de³² bu noktadan da ona eleştiriler yöneltildiğini görmekteyiz.³³ Bu risâlenin sonunda müellifin *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ* ismiyle iki sayfa boyutunda olan ve bu risâlenin de girişi ve konunun özeti sayılabilecek bir başka kısa risâlesi de bulunmaktadır.³⁴ Müellif bu risâleye yeni bir isim vermiş, burada esmâ-i hüsnâyı hiçbir açıklama yapmadan sırasıyla yazarak³⁵ topluca görülmesini sağlamıştır. Müellif, isimlerin tasnifi konusunda isimlerin muhtevasını dikkate almamış, alfabetik sıralama gibi çok nadir kullanılan³⁶ bir metodu kullanmıştır. Allah'ın isimlerinin kırmızı mürekkeple alfabetik sıraya göre yazıldığı bu risâlede müellif, Kur'an ve hadise dayanarak oluşturduğunu ifade ettiği esmâ-i hüsnâdaki isimlerin sayısını 230 olarak belirler. Bu risâlede asıl metinde olduğu gibi müellif, -hüve- zamirinin ilahi isimlerden olup olmadığı konusuna değinmiş ve bu zamirin sadece sûfiyye nazarında ilâhî isimlerden sayıldığını söylemekle yetinmiştir.³⁷ Asıl konumuz olan *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâ'i'l-hüsnâ risâlesi* ise bu kısa risâlenin şerhi konumundadır. Sayfa yapısındaki satır sayıları 24-27 arasında değişse de ortalama 25 satır civarında olan risâle, 8 varak olup müellifin talik hattıyla 1184/1771 tarihinde Arapça olarak kaleme alınmıştır. Gerek muhteva gerekse kullanılan kaynaklar ve müellifin öne çıkan hadisçi hassasiyetinin yanında Mâtürîdî-Hanefî kimliği açısından bu risâle, müellifin diğer risâleleriyle bir paralellik arz etmekte ve risâlenin ona aidiyeti konusunda bir sorun görülmemektedir.

32 Büyük, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 439.

33 Bk. Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'an Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/1786) *Ve Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", 425-427.

34 Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 8b-9a.

35 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ*, 8b-9a.

36 Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) bu metodu kullanmışlardır (Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/411).

37 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillâhi'l-hüsnâ*, 9a.

3. Risâlenin Esmâ-i Hüsnâ Literatüründeki Yeri

Müellifin risâlesinin isminin Gazzâlî'nin ilgili eseriyle böylesi bir benzerliğe sahip olmasına rağmen risâlede bu eserden bir etkilenme görülmemesi, müellifin ne Gazzâlî'ye ve ne de onun söz konusu eserine herhangi bir atıfta bulunmaması dikkat çeker. Müellif, başta Gazzâlî olmak üzere geleneğin etkili eserlerini muhteva, isimlerin sayısı ve planlama açısından örnek almamakta kendine has bir yol takip etmektedir. Medenî'nin risâlesinde esmâ-i hüsnâ konusuyla alakalı herhangi bir meseleye değinilmeden çok kısa bir girişten sonra harf sırasına göre esmâ-i hüsnâ'nın şerhine geçilmekte, herhangi bir planlanmanın görülmediği eserde isimler arasında bir tasnife de gidilmemektedir. Kelâmî-felsefî ve tasavvufî dilden tamamen uzak olan risâlede müellifin söz konusu literatürdeki bu yönleriyle öne çıkan eserlerden haberdar olduğuna dair herhangi bir işaret de görülmemektedir.

Bir hadisçi hassasiyetinin ve sadeliğin ön plana çıktığı eserde müellif, meselelerin farkında olduğunu ima etmekle birlikte dengeli bir dil kullanmış tasavvufî, kelâmî ve felsefî konularda yoğunlaşmamıştır. Eserin en bariz ve öne çıkan özelliği sadeliği ve konuyla alakalı hadislerin senedleri konusundaki müellifin gösterdiği titizliktir. Mâtürîdî-Hanefî bir çizgide olan müellif, kelâm noktasında Mâtürîdî görüşleri tercih etmektedir. Ayet ve hadisler bolca referans yapan müellif, hadislerin senedleri konusunda ise oldukça hassastır. Ahad hadisin zannî bilgi verdiği dair kelâmcıların genel kuralının dışına çıktığı ve bu tarz hadislerin kesin bilgi verdiği düşündüğü bir yana bırakılırsa, senedinde sorunlu olan hadislerin kesin bilgi veremeyeceğine dair kanaatleri onun kelâmcı hassasiyetine yorumlanabilir. Epistemoloji konusundaki bu hassasiyet onun konu hakkında birçok delil getirme, rasyonel olma ve değişik kaynakları kullanma yönündeki tavırlarında da rahatlıkla müşahade edilmektedir. Mesela “Ramazan” isminin mutlak anlamda kullanıldığında Allah'ın isimlerinden olduğunu ve Ramazan ayı için de bu kelimenin ancak “Ramazan ayı” ifadesiyle kullanıldığında caiz olabileceğine dair “Ramazan demeyin, çünkü Ramazan Allah'ın isimlerinden birisidir, Ramazan ayı deyin...” hadisinin zayıf olduğuna dair Beyhaki'nin tahlillerine yer vermekte ve ulemanın Ramazan isminin mutlak anlamda kullanıldığında Allah'ın isimlerinden olduğuna dair bir görüşünün bulunmadığından bahsetmektedir. Bununla da yetinmeyen müellif, söz konusu hadisin zayıflığını yine Buhârî'de geçen sahih bir hadisteki “Ramazan geldiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır.” ifadesine dayanarak çelişkiye dikkat çekmekte, Ramazan isminin mutlak olarak Ramazan ayı için kullanılacağına cevaz veren Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve Suyûtî'ye (ö. 911/1505) de atıflarda bulunmakta, konu hakkında daha geniş bilgi almak isteyenleri Suyûtî'nin *ed-Dürri'l Mensur* isimli tefsirine yönlendirmektedir.³⁸

Risâlede esmâ-i hüsnâ üzerinden bir ahlak dersinin verilmeye çalışılmaması, dahası bu isimlerin insana taalluk eden yönleri üzerinde durulmaması hatta bu konuya değinilmemesi eserin en orijinal taraflarından birisidir ve eser bu yönüyle gelenekteki diğer eserlerden ayrılmaktadır. Gelenekteki klasikleşmiş eserler ile bir örnek üzerinden karşılaştırma yaptığımızda müellifin durduğu yer ve risâlenin gelenekteki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Müellifin “er-Rezzâk” ismini rızıkların ve rızıkın sebeplerinin yaratıcısı olarak yorumlaması³⁹ belki de esmâ-i hüsnâ içerisinde en orijinal yorum olarak durmaktadır. Müellifin bu

38 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a.

39 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2b.

isme dair yaptığı yorumda klasik Esmâ eserleriyle mukayese edildiğinde müellifin sadeliği, kelâmî ve tasavvufî izahlardan mümkün merteye uzak durma çabası açıkça görülmektedir. Müellif, “er-Rezzâk” ismini “rızkıları ve onun yollarını yaratan” şeklinde yorumlarken her canlının rızkının garantisini “el-Vekîl” ismi üzerinden vermektedir. Buna göre Allah kullarının rızıklarının kefilidir ve burada vekîl ismi aynı zamanda kefil ismini muhtevîdir.⁴⁰ Kuşeyrî “er-Rezzâk” ismini zühd dönemi tasavvuf anlayışına uygun olarak rızkın yaratılması ve zenginlerin bu isme mazhar olmasının yanında Rezzâk’ın müşahede edilmesini bu anlamlar içinde ön plana çıkarmaktadır. Rızıkta Allah’a ortak koşulmaması için rızkın sadece O’ndan istenmesini bu ismin bir gereği olarak gören Kuşeyrî, rızkı ruhların ve bedenlerin rızkı olarak temelde iki kısma ayırmaktadır. Buna göre ruhların rızkı olan marifet ve mükaşefedir ve Allah rızkı dilediği topluma bol; dilediği topluma da az verecektir.⁴¹ Gazzâlî, “er-Rezzâk” isminin şerhinde rızıkları ve rızka ulaşma sebeplerini yaratma anlamına ilave olarak rızıklananları yaratan, rızıkları yerine ulaştıran anlamını vermektedir. Kuşeyrî’den esinlenen Gazzâlî, rızıkları yemek gibi zâhir rızıklar, marifet ve mükâşefe gibi bâtın rızıklar olarak da ikiye ayırmakta, bâtın rızıkları daha üstün görmektedir. Bunun yanında rızkın insana müteallik yönü olarak insanın öncelikle bu ismin hakikati olan sadece Allah’ın rızık verebileceğini fark etmesi ve sadece O’ndan rızık beklemesi, Allah’ın, kulu hidayet veren bir ilim, irşad edici ve öğretici bir dil, infak ve tasadduk eden bir el ile rızıklandırıldığını bilmesidir. Ona göre Allah sevdiği bir kula insanların ihtiyacını artırarak onu insanlar ile Allah arasında rızkın onlara ulaşması açısından bir vasita kılarak Rezzâk isminden nasipdâr eder.⁴² Maddî-manevî rızık, bedenlerin ve ruhların rızkı şeklindeki tasnifleri, ruhun rızkının marifet olduğu yorumunu bu geleneğin bir devamı olarak Fahreddin er-Râzî’de görmektediriz. Râzî ayrıca namazın, bol rızkın sebeplerinden birisi olduğunu ilave etmektedir. Kuşeyrî ve Gazzâlî etkisinin bariz olduğu bu eserinde Râzî, dört merteye üzerinden konuya yaklaşmakta ve yine bu ismin ahlakla irtibatını seleflerine uygun bir şekilde kurmaktadır. Kulun bu isimden nasibi, kısmetine razı olması ve elindekileri infak edebilmesidir.⁴³ Osmanlı âlimlerinden Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474) ise “er-Rezzâk” ismini bir kelâm problemi olması açısından değerlendirmekte, Mu’tezile ile Ehl-i sünnet arasında bir tartışma konusu olan haramın rızık olup olmaması sorununa kısaca değinmekte ve Ehl-i sünnetin görüşünü tercih ederek haramın rızık olduğunun altını çizmektedir.⁴⁴ Maddî-manevî gibi ayrımlara gidilmeden sadece bu ismin kulla olan irtibatı bağlamında kulun bu isme uygun olarak infakta bulunmasının gerekliliğine değinilmektedir. Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi Şerhü’l-esmâi’l-hüsnâ isimli eserinde Gazzâlî’nin söz konusu eserine isim vermeden göndermede bulunur ve bu eseri gördüğünü ihsas ettirecek şekilde onun yorumlarını tekrarlayarak ilave yorumlar yapar. Gazzâlî gibi rızkı maddî ve manevî rızık olmak üzere ikiye ayıran Bahâüddinzâde, Allah’ın maddî rızkı amel şartı olmaksızın tekellüf ettiğini ve kulların bu noktada sadece tevekkülle emrolduğunu söylemektedir. Manevî rızık ise maddî rızkın aksine insanın ameline bağlanmıştır. İnsan tahsil etmeye memur kılındığı manevî

40 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7b.

41 Abdülkerim Kuşeyrî, *et-Tahbîr fî't-tezkîr*, thk. İbrahim Besyuni (Kahire: Dârü'l-Kitap, 1968), 41.

42 Gazzâlî, *Maksadü'l-esnâ*, thk. Fazlı Şimade, 90-91.

43 Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât şerhü esmaillahi te'ala ves-sıfat*, nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'id (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 234-236.

44 Muhyiddin Kâfiyeci, *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*, thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 156,157.

rızkı ancak çalışmasına bağlı olarak elde edebilir. Kulun bu isimle tahallük etmesi ise maddî rızkı muhtaç olanlara vermesi, malını infak etmesi, kendisi için manevî rızık olan nefsinî tezkiye etmeye çalışması ve dalalette olanları hak yola yönlendirmesidir.⁴⁵ Görüleceği üzere müellif bir ismi açıklarken sade ve anlaşılır bir dil kullanmakta, sair eserlerde görülen kelâmî-tasavvufî ve ahlakî telakkilerden arındırarak anlamı basitleştirmektedir.

4. Esmâ-i Hüsnâ Şerhi Çerçevesinde Müellifin Kelâmcılığı

Müellif bu eserinde kelâmî, tasavvufî, felsefî tartışmalara girmeksizin sade bir şekilde gerekli gördüğü yerlerde Ehl-i sünnetin görüşünü gerekçelerine değinmeden tercih etmekte ve akâid düzeyinde meseleye yaklaşmaktadır. Mesela “şey” kelimesinin Allah için mevcut anlamında kullanılmasında bir sorun olmadığını ve yine Ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasında bir tartışma konusu olan “ma'dûmun şeyliği meselesi”nde sadece “ma'dûmun şey olmadığına dair” Ehl-i sünnetin görüşünü vermekle yetinmektedir. Aynı durum “el-Âlim” ismi bağlamında da görülmektedir, burada da kelâmcılarla filozofların Allah'ın cüziyata dair bilgisinin olup olmadığı noktasındaki tartışmalarını ihsas ettirerek Ehl-i sünnetin “Allah'ın külliyatı da cüziyatı da bildiği” görüşünü tercih etmekle yetiniyor.⁴⁶ “Mâlikü'l-mülk” ismini açıklarken Allah'ın mülkünde tasarrufunun mutlak olduğunu, her şeyin O'nun meşiyetine göre cereyan ettiğini söylemekte,⁴⁷ Eş'ârî düşüncesinin “kudreti merkeze alan Allah tasavvuru”nu çağrıştıran bir dil kullanmaktadır. Burada ne Mâtürîdîlerin hikmet kavramı temelindeki düşüncesine ne de Mu'tezilenin adalet temelli tanrı tasavvuruna dair bir izah yapma gereği duymaktadır. Aynı durum diğer isimlerde de görülür. “el-Musîb” ismini şerh ederken “Allah'ın tamamen kendi ihtiyariyle kullarından dilediğine hiçbir gereklilik olmadan lütufta bulunması” şeklindeki açıklaması da⁴⁸ yine Eş'ârî düşüncesinin etkilerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. “El-Mütekellim” isminde Allah'ın kelâm-ı nefsiyle konuştuğunu söylemesinde de⁴⁹ aynı durum söz konusudur. Kelâm-ı nefî görüşünü kabul etmeyen Mu'tezilenin görüşlerine yer vermeden sünnî terminoloji içerisinden konuşmakta ve Ehl-i sünnetin görüşlerini tartışmaya açmadan kabul etmektedir. Müellifin bazen çok fazla uzatmayacak şekilde kelâmî tartışmalara girdiği de görülmektedir. Mesela “Kadîm” isminin Allah için kullanılmasının cevazı noktasında nispeten uzun izahlara girer. Bu konuda hangi eserine atıf yaptığını belirtmeden Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddis olan⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî'ye (ö. 520/1126) atıf yapar. Kur'ân-ı Kerîm'de hurma dalı için kullanılan (Yasin 36/39) bu kelimenin Allah için kullanılamayacağı görüşüne yer vererek böyle basit bir şeye sıfat olan bu kelimenin Allah'ın isimlerinden biri olamayacağına dair olan akıl yürütmeyi doğru bulmaz ve sıkça atıfta bulunduğu Beyhakî'nin eserinde bulunan bir hadise referansla bu kelimenin esmâ-i hüsnâ içerisinde olduğunu ispat etmeye çalışır. Kelâmcıların çoğunluğunun bu ismin kullanılmasını caiz görmelerini de bu konudaki bağlayıcı delillerden birisi olarak değerlendirir.

45 Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed, *Şerhü'l-esmai'l-hüsnâ*, çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu, haz. Maruf Toprak-Serhat Gültaş vd. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 86-88.

46 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5a.

47 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

48 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

49 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

50 Muharrem Kılıç, “Turtûşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/431-432.

Kâdı ve tabip isimlerinin Allah için kullanılmasında bir sorun olmadığını düşünen müellife göre bu ismin de kullanılmasında bir sorun olmamalıdır. Sonuç itibariyle müellif, Kitap, sünnet ve icma ile “Kadîm” isminin Allah için kullanılmasının caiz olduğu sonucuna varmaktadır.⁵¹ Risâlenin girişinde esmâ-i hüsnânın tevkîfi olduğunu muhaddislerin görüşlerine katılarak bir ilke olarak kabul eden müellif, naslarda geçmeyen “Kadîm” isminin Allah'ın isimlerinden birisi olarak kullanılmasını kelâmcıların çoğunluğunun görüşlerini delil getirerek caiz görmesi onun tutarsızlığı pahasına Ehl-i hadise mensup olmadığına ve kelâmcı dikkatine hamledilebilir. Bunun yanında müellifin bir konunun ispatı konusunda çok yönlü delil getirmeyi bir yöntem olarak kullanması da onda bir kelâmcı hassasiyetinin olduğunu göstermektedir.

Müellif, özellikle kelâmî ve tasavvufî tartışmalardan kaçındığı eserinde sadece Ehl-i sünnetin görüşlerini onaylamakla yetinmektedir. Söz konusu isimlerle ilişkili olmak üzere mevcut ihtilafı dikkatleri çeken Medenî, bu ihtilaf noktalarında tarafların kanıtlarına girmeden sadece tercihlerini daha doğrusu Ehl-i sünnetin görüşlerini vermekte meselelere akâid düzeyinde yaklaşmaktadır. Kelâm konusundaki söz konusu ihtilaf her ikisi de Ehl-i sünnet ekolü olan Mâtürîdiler ve Eş'ârîler arasında olduğunda ise müellif Mâtürîdilerin görüşlerini tercih etmektedir. Böylece Osmanlı ilmi muhitinde her ne kadar Eş'ârî kelâm eserleri okunup bu eserler üzerine şerh ve haşiye gibi çalışmalar yapılmış olsa da akâid noktasında Mâtürîdiliğin tercih edildiğini bu risâle üzerinden de rahatlıkla okuyabilmekteyiz. Hâsılı müellifin Osmanlı dönemi Hanefî-Mâtürîdî âlim profiline tamamen uyduğu görülmektedir.

Risâle fî âdem-i tekfiri'l-mü'min risâlesinde de görüleceği üzere müellif, kelâmî bir meselede zannî delil konumunda olan ahad rivayetleri kullanmış, hadis ve fıkıh kitaplarını referans göstermiş, kelâmî bir meseleyi fukahanın gözüyle okumuştur. Müellif bir fetva meselesi olarak gördüğü bu konuyu fıkıh ve fetva kitapları ile hadis kitapları etrafında işlemiştir.⁵² Mesela aynı bölgenin âlimlerinden olan Çalekli Hacı Dursun Efendi'nin (1883-1977) tasavvuf, kelâm ve felsefe eserlerini kaynak olarak kullanmasına rağmen⁵³ Medenî'nin kaynakları hadis ve fıkıh kitapları ağırlıklıdır. Fâzıl-Mefdûl konusunu ele aldığı risâlesinde de hadis kaynaklarının yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁴ Kelâm konusunda müellifin temel kaynakları olan Ali el-Kârî'nin Şerhü'l-Fıkhî'l-Ekber'i, Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhid*'i, Teftâzânî'nin Şerhü'l-Akâid'i, Üşî'nin *Emâlî'si* ve başta Ali el-Kârî'nin şerhi olmak üzere bu eser üzerine yapılan diğer şerhleri felsefî kelâm çizgisini temsil etmeyen ve medrese kelâm müfredatında daha alt ve orta düzey kelâm metinleridir.

Felsefî-kelâm ekolüne mensup olmayan müellifte bir denge hali dikkat çekmekte ondaki kelâmî dikkat fark edilmektedir. Mesela fâzıl-mefdûl konusuyla alakalı yazdığı risâlede bu konunun zanniyattan olup dinin esasına müteallik bir mesele olmadığını altını çizmekte,

51 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fî esmâillahi'l-hüsnâ*, 6a.

52 Bu eseri değerlendiren bir çalışma için bk. Hilmi karaağaç, “Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle”, I, 459-466.

53 Fatih Topaloğlu, “Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid ve İşrak Adlı Eseri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betil Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), I, 488.

54 Muhammed el-Medenî, *Temyüzü'l-fâzil 'ani'l-mefzâl*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032), 57b-58a.

farklı görüşlere müsamaha ile yaklaşılmasının gerekliliğini ima etmektedir. Hatta Mu'tezileyle bu konu hakkındaki ihtilaf konusunun imanî bir konu olarak görülmemesinden dolayı konuyu önemsizleştirmesi⁵⁵ onun kelâmcı duruşunun bir yansıması olarak görülmelidir.

5. Müellifin Kaynakları ve Kaynak Kullanma Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere müellifin kaynaklarında bir zenginlik ve çeşitlilik dikkat çeker. Bu risâle özelinde müellifin en fazla yararlandığı kaynak, Muhammed Abdürraûf Münâvî'nin⁵⁶ Şerhu esmâ²illâhi'l-hüsnâ mine'l-Câmi'i's-sağîr isimli eseridir. Müellif bu esere sadece Münâvî olarak atıfta bulunmakta eserinin ismini zikretmemektedir. Münâvî'nin hadise dair birçok eseri olsa da müellif hadis kritiklerinden çok, isimlerin şerhleri konusunda onun görüşlerine başvurmaktadır. Münâvî, müellifin başka eserlerinde de temel bir kaynak olarak yerini almaktadır.⁵⁷ Müellifin atıfta bulunurken bazen eseri, çoğunlukla da müellifin ismini vermekle yetinmesi diğer eserlerinde de kullandığı bir yöntemdir.⁵⁸ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-Sağîr* isimli eserine de⁵⁹ bu eserin en önemli şerhlerinden olan Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli şerhine çok yoğun atıflarda bulunur.⁶⁰ Neredeyse her ismin açıklanmasında mutlaka Münâvî ve/veya Ali el-Kârî'nin görüşlerine müracat etmekte, *Şerhü'l-Mesâbih*'e de atıflar yapmaktadır.⁶¹ *Şerhü'l-Mesâbih*, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarına dayanarak oluşturduğu *Mesâbihu's-Sünne* isimli hadis kitabı üzerine Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı şerhi⁶² olmalıdır. Yine Ali el-Kârî'nin İbnü'l-Cezerî'nin hadislerde bulunan dualar, zikirler ile dua ve zikrin faziletini ele alan *el-Hisnü'l-hasîn* isimli çalışmasının *el-Hırzû's-semîn* isimli şerhine⁶³ çok yoğun atıflar yapmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla müellif Ali el-Kârî'nin her iki eseri üzerinde de çok yoğun bir mesai harcamış gibidir.⁶⁴ Bu anlamda onun hareket noktasını Ali el-Kârî'nin görüşleri tayin etmiş olmalıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd felsefesine sert eleştiriler yöneltten hatta onu tekfir eden, İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve İbn Kayyim'e sempati besleyen, katı bir Hanefî olmakla birlikte itikad noktasında selefilîği benimseyen ve bundan dolayı da aşırı kelâmî ve tasavvufî düşüncelerden uzak duran, yaşadığı dönemdeki bid'at ve hurafelere savaş açan Ali el-Kârî'nin⁶⁵ eserlerini temel referans kaynağı olarak kullanmış olması bu tutumun Osmanlı toplumundaki muadilleri olan

55 Muhammed el-Medenî, *Temyzü'l-fâzil 'ani'l-mefzûl*, 58b.

56 Başta hadis olmak üzere fıkıh ve kelâm konularında da birçok eseri ve şerhi olan Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eseri Süyûtî'ye ait olan bu eserin şerhleri arasında en rağbet edilenidir (M. Yaşar Kandemir, "Muhammed Abdürraûf Münâvî", 31/571-573). Müellifin bu eserden de yararlanmış olması muhtemeldir.

57 Büyüç, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 439; Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) Ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri", 1/421.

58 Büyüç, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri", 441.

59 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4b.

60 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 6b.

61 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 6b, 7a.

62 İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260.

63 Ahmet Özel, "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/404.

64 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a

65 Özel, "Ali El-Kârî", 2/404-405.

Kadızâdeliler karşısında olmasını ironik kılmaktadır.

Medenî, müellif ismi vermeden *Cem'u'l-cevâmi'* adlı esere atıf yapmaktadır⁶⁶ ki bu eser muhtemelen Süyûtî'nin bütün hadisleri toplamak amacıyla hazırladığı *Cem'u'l-cevâmi'* eseri olmalıdır.⁶⁷ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetini ele alan eseri el-Mevâhibü'l-ledünniyyesi⁶⁸ ve bu eserin üzerine Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku mesâbîhi's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci esrâri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye) isimli eserleri de yine Hz. Peygamber'in isimleri bağlamında müellifin kaynakları arasında yer almaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda yer verdiği bir diğer eser ise Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî'nin (ö. 942/1536) Hz. Peygamber'in siyer ve megâzisiyle ilgili en hacimli ve kapsamı en geniş eserlerden sayılan⁷⁰ *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)* isimli eseridir.⁷¹ Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen ve kendisinin hocası olan Himm atzâde'den (ö. 1175/1761) icazet aldığı⁷² *Delâilü'l-hayrât* isimli salavat mecmuası da müellifin kaynakları arasında olup bu eserin hâşiyelelerinden olan Ebu Muhammed b. Abdurrahman'ın *Hâşiyetü'l-Hizbü'l-kebîr* isimli eserine atıf yapmakta ve eserin müellifini "şeyhimiz" olarak karşılamaktadır.⁷³ Müellifin atıflarındaki zenginlik ve çeşitlilik, hadis, siyer ve kelâm gibi alanlardaki birçok esere vukûfiyeti ve ilgisi onun klasik allâme geleneğinin tipik bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Risâlede Ali el-Kârî'ye olan aşırı atıf ise risâlenin bu literatüre katkısını düşürecek boyutlara varacak kadar yoğundur. Anlaşılan müellifin Ali el-Kârî'ye olan aşırı ilgisi bu eserle sınırlı da değildir.⁷⁴ Bu noktada eserde müellifin kendine has katkılarının oldukça sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu risâlede müellifin temel kaynaklarından birisi de Beyhakî'nin *el-Esma ve's-sıfat* eseri dir.⁷⁵ Müellifin Ali el-Kârî'nin evrâd-ezkâr literatürüne ait önemli eserlerden birisi olan ve kendisinin de üzerine bir şerh yazdığı *el-Hizbul'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* adlı eserine⁷⁶ ve Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* isimli eserine sık sık atıf yapmaktadır.⁷⁷ Müellifin kelâm kaynakları ise *Emâli*, Şerhü'l-Emâli, *Cevhere-*

66 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

67 Bk. İsmail Lütü Çakan, "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/344-345. Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) fıkıh usulüne dair *Cem'u'l-cevâmi'* isimli eserine (Ali Bardakoğlu, "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/343-344) atıf yapması daha uzak bir ihtimaldir.

68 Hüseyin Algül, "el-Mevâhibü'l-ledünniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/421.

69 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

70 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şâmî, Şemseddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/330-331.

71 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*, 7a.

72 Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 457.

73 Muhammed el-Medenî, *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*, 8a.

74 Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", 430; Demirci, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri", 459.

75 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2b, 4a, 5a.

76 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4b

77 Müellifin yazar ismi vermeden atıf yaptığı *Medârik* isimli eser, Neseî'nin *Tefsîrü'n-Neseî* veya *Medârik* diye anılan (Mustafa Öztürk, "Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/292-293) eseri olmalıdır. Söz konusu atfın Kâdî İyâz'ın Ma-

tü't-tevhid⁷⁸ gibi eserlerle sınırlıdır.

6. Esmâ-i Hüsnâ Şerhinde Takip Ettiği Yöntem

Müellifin bu risâlesi geleneksel esmâ-i hüsnâ şerhleri literatüründeki eserlerle mukayese edildiğinde âdetâ bir özet-yorum mahiyetindedir. İsimlerin sayısı alabildiğine çoğaltılmış, yorumlar kısaltılmış gibidir. Mesela müellif, “er-Rahman” ismini şerh ederken merhamet konusu bağlamında Allah’ın merhametinin ne anlama geldiğine ve insanın merhametiyle arasındaki farklara değinmeden ama bu farkları ihsas ettirecek şekilde “herkesin kolayca fark ettiği açık nimetleri veren”; “er-Rahim” ismi için de “herkesin kolayca fark etmediği gizli nimetleri veren veya ahirette nimet veren” anlamları vermekle⁷⁹ yetinmiştir. “Eş-Şekûr” ismini az amele karşı çok karşılık veren, “eş-Şehîd” ismini şeylerin zâhirini bilen,⁸⁰ “el-Latîf” ismini şeylerin iç sırlarını inceliklerini bilen,⁸¹ “es-Semi” ismini duyulacakları idrak eden,⁸² “el-Bâtın” “Allah’ın zatının kibriyasının perdeleriyle nazarî akıldan perdelenmiş olması” şeklinde yorumlanmıştır.⁸³ “El-Ba’is” için resul göndermek, “el-Haşir” için kabirlerden insanları dirilterek çıkarmak ve rızıkları göndermek manaları verilmiştir.⁸⁴ Müellif, bazen kelâmî tartışmaları gerektirecek yerde buna değinmeye gerek duymaz gibidir. Meselâ “el-Cemîl” ismini açıklama sadedinde Allah’ın zât, sıfat ve fiilleri itibariyle güzel olduğunu söylemesi⁸⁵ Allah’ın fiillerinin mutlaka iyi olmasının gerekli olup olmadığı hakkındaki “aslah” tartışmasını gündeme getirse de müellif böyle bir konuya girmemeyi tercih etmektedir.

Bazı isimler anlam itibariyle sair birçok ismi kuşatıcı durumdadır. Meselâ “el-Müheymîn” ismi ona göre “er-Rakîb” isminin mübalağa hali olup her canlıyı korumayı ve gözetlemeyi ve onların bütün zâhir ve bâtın hallerine müttali olmayı ifade etmektedir.⁸⁶ “En-Nûr” ismi de Allah’ın zatıyla zâhir olan ve diğer varlıkları da ortaya çıkaran anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Allah’ın göklerin ve yerin nuru olduğuna dair ayetine⁸⁷ yeri ve gökleri aydınlatan, kudretini ortaya koyan ve en son olarak nurunu görmeyi sağlayarak hidayet veren anlamını vermektedir.⁸⁸

Müellifin tasavvufla olan irtibatının tamamen netleştiği yer “hüve” kelimesinin Allah’ın isimlerinden olup olmadığı meselesinde görülmektedir. Esmâ-i hüsnâdan sayılıp sayılmayacağı tartışılan “hüve” zamiri, aynı zamanda üzerinde en fazla durulan isimlerden biridir. “Hüve”nin zâhir itibariyle esmâ-i hüsnâdan sayılmayacağını söyleyenlerden bu konuda tevakkuf edenlere ve dahası ism-i ‘azam olduğunu söyleyenlere kadar geniş bir yorumla-

likî fıkıhıyla ilgili tabakat kitabı olan *Tertîbü'l-Medârik*'ine olması daha düşük bir olasılıktır. Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a.

78 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

79 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 1b.

80 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 4a.

81 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 5b.

82 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 3b.

83 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

84 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

85 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 2a.

86 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

87 en-Nûr, 24/35.

88 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7a.

ma çabası söz konusudur.⁸⁹ Müellife göre sûfiyenin ıstılahında esmâ-i hüsnâdan sayılan “hüve” kelimesinin esmâ-i hüsnâ içerisinde olup olmadığı tartışmalıdır. Her şeyden önce sadece mevsufu işaret eden “hüve” kelimesi kendi başına bir anlam ifade etmediğinden Allah'ın isimlerinden değildir. Müellif örnekler vererek dil açısından bu kelimenin bir sıfat veya isim olamayacağını açıklamaya çalışmakta,⁹⁰ tarafsız bir şekilde meseleye baktığını ihsas ettirmektedir. Bununla birlikte “hüve” kelimesinin müellifin sûfilere has yönüyle ele alıp onların halleriyle ilişkilendirdiği bir isim olarak üzerinde bu kadar durması dikkat çeker. Dolayısıyla tasavvufçuların bu kelime üzerinden yapmış oldukları vahdet-i vücudçu yorumlara müellifin katılmadığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Müellif, tarihi süreçte esmâ-i hüsnâ konusunda klasikleşmiş kelâmî-tasavvufî yönü öne çıkan eserlere atıf yapmadığı gibi onların eserlerinin planlarını da örnek olarak kullanmakta bu bağlamda doksan dokuz sayısına da riayet etmemektedir. Sade ve basit bir dilin tercih edildiği risâlede müellifin hadisçi tavrı öne çıkmakta, hâkim olan hadisçi tavrın yanında kelâmî bir hassasiyet de dikkat çekmektedir. Felsefî kelâmdan ve vahdet-i vücudçu tasavvuf felsefesinden uzak olan bu risâlede esas yoğunlaşma rivayetler üzerinde görülmektedir. Sade bir anlamla iktifa edilip ayrıca bu isimlerden bir ahlak felsefesi yapmanın peşine de düşülmemektedir. Kısa sayılabilecek risâlede bu kadar ismin sığması da ancak bu yöntem sayesinde başarılabilir. Fazla sözden kaçınıldığı risâle, gelenekte ezberlenmesi için kaleme alınan eserlerle benzerlik arz etmektedir.

Medenî, bu risâlesinde esmâ-i hüsnâ konusunda kelâmî-tasavvufî yönü ağır basan klasikleşmiş eserleri bir kaynak olarak kullanmamış, bu bağlamda en etkili eserlerden sayılan Kuşeyrî'nin ve Gazzâlî'nin eserlerine hiç atıf yapmamıştır. Müellif ne direkt konuyla alakalı olan Râzî'nin eserine bir atıfta bulunmakta ve ne de bu çizginin takipçisi olan metinlerle bir irtibat kurmaktadır. Ağırlıklı olarak hadis kritiklerinin önemli yer tuttuğu eserde müellif, kelâm ve tasavvufî tartışmalara uzak durmuş, daha çok hadis kaynakları çerçevesinde konuyu ele almıştır. Bu durum onun klasik dönem Osmanlı âlim tipinin değişmeye başladığı bir dönemde yaşamış olması, eğitim aldığı bölgelerin genel karakteristik özelliği ve her ne kadar onlara karşı reddiyeler yazmış olsa da toplumda etkin hale gelen Birgivî-Kadızâdelilerin selefi tonu ağır din anlayışıyla ilgili olmalıdır. Kelâm noktasında müracaat ettiği ve üzerine çalışma yaptığı kelâm eserleri ise felsefî-kelâm eserleri sayılmayan medrese müfredat hiyerarşisinde daha alt düzeyde kabul edilen *Emâli*, *Şerhü'l-Emâli*, *Cevheretü't-tevhid* gibi eserlerdir. Dönemin genel eğilimine ve dönüşümüne uygun olarak o da Râzî çizgisini değil buna bir reaksiyon olarak ortaya çıkan Selefi-Hanefi tonu yüksek Birgivî ve Kadızâdeliler çizgisinin etkisindedir. Müellifin kelâm konusunda olduğu gibi tasavvuf konusunda da tasavvufun felsefî boyutundan uzak dengeli bir yol izlediği söylenebilir. Kadızâdelilere yönelik reddiyeler kaleme alan müellifin bir taraftan da onların başucu kitapları olan Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediyye*'sini kaynak olarak kullanması müsamahakâr olmakla birlikte temelde bu çizgiye yakınlığıyla izah edilebilir. Kelâm ve tasavvuf konusundaki referansları

89 Kâfiyecî, *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*, thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim, 88-100; Râzî, *Levâmi'ü'l-beyyinat*, nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'id, 92-105.

90 Muhammed el-Medenî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerh-i esmâi'l-hüsnâ*, 7b-8a.

da bunu teyit eder mahiyettedir.

Meselelere yaklaşımda hep bir kanıt getirme çabasında olmasıyla bir kelâmcı hassasiyete sahip olan müellif, delilin kesin bilgiye dayanması konusundaki esnekliğiyle de hadisçi bir profil çizmektedir. Bu risâlede hadisçi yönü çok daha ağır basan ve hadis kaynaklarının zenginliği dikkat çeken müellifin kelâmî perspektifini kaybetmediği ve açıkça bir denge içinde olduğu fark edilmektedir. Esmâyla ilgili ayetler ihmal edilmemekle birlikte eserin sıklet merkezi hadislerdir ve müellif hadis kritiği konusunda genişçe açıklamalar yapmayı kelâm, tasavvuf ve ahlak konusunda açıklamalar yapmaya tercih etmektedir. Müellifin hadisçi yönünün ağırlığı diğer eserlerinde de görülmekte ve anlaşılan bu durum onun baskın ilmî karakterini yansıtmakta, kelâmcılığı ise daha çok akâid seviyesinde kalmaktadır.

Kaynakça | References

- Abdülkerim Kuşeyrî. *et-Taḥbîr fî't-tezkîr*. thk. İbrahim Besyunî. Kahire: Dârü'l-Kitap, 1968.
- Algül, Hüseyin. "el-Mevâhibü'l-ledünniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/421. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aruçi, Muhammed. "Levâmi'u'l-Beyyinât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/144-145. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Hayati. "Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'ân'daki Bağlam İlişkisi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* (2012; 23 (3): 109-33.
- Bahâüddinzâde Muhyiddin Mehmed. *Şerhü'l-esmâ'î'l-hüsnâ*. çev. Ali Selâhaddin Yiğitoğlu. haz. Maruf Toprak-Serhat Gültaş vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Bardakoğlu, Ali. "Cem'u'l-cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Büyük, Enes. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kur'an ilimleri ve Tefsirle İlgili Eserleri. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cem'u'l-cevâmi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/344-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Demirci, Selim. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hadisle ilgili Eserleri. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Erol, İbrahim. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Tasavvufu İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Fahreddin er-Râzî. *Levâmi'u'l-beyyinât şerhü esmaillahi te'ala ves-sıfat*. nşr. Tâhâ Abdürâûf Sa'îd. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984.
- Gazzâlî. *Maḳḳadü'l-esnâ fî şerḫi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, thk. Fazlı Şimade. Beyrut: Dârü'l-Maḳḳ, 1982.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2011.

Kandemir, M. Yaşar. "Muhammed Abdürreâf Münâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/571-573. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risâle". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Kılıç, Muharrem. "Turtûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/431-432. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şâmî, Şemseddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Muhammed b. İbrahim. *Kitabü't-tevhid fikhü'l-esmâillahi'l-hüsnâ fi davi'l-Kur'an ve's-sünneh*. (El-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyetü: El-Kasîm-Berîdetü Dârü Esdai'lmüctemî', 2. Basım. 2012.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâillahi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 8b-9a.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerh-i esmâi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 1b-8a.

Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî. *Temyzü'l-fâzil 'ani'l-mefzûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 1032, 57b-62b.

Muhyiddin Kâfiyecî. *Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*. thk. Ahmed Recep Ebû Sâlim. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.

Özel, Ahmet. "Ali El-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Öztürk, Eyüp. "Mehmet Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/292-293. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Saylan, Şenol. Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Suluoğlu. Muhammed Hanefi, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür-Ahmet Cevdet Karaca. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Topaloğlu, Bekir. “el-Maksadü'l-Esnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/451-452. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Topaloğlu, Fatih. “Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid ve İşrak Adlı Eseri”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Uzun, Nihat. Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed B. Mahmud Et-Trabzonî (V. 1200/17186) Ve *Ed-Dürerrü's-Semîne* İsimli Eseri. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.